

**ЛЕСЯ УКРАЇНКА І ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА:
ДІАЛОГ КУЛЬТУР
(НА МАТЕРІАЛІ ЕПІСТОЛЯРНО ПИСЬМЕННИЦЬ)**

Аналізується „духовна міра порозуміння” Лесі Українки та Ольги Кобилянської крізь призму їхнього листування та загальних правил епістолярної культури кінця XIX – початку XX ст.

Ключові слова: епістолярна спадщина, композиція і тематика листування, культурний простір.

Означена тема свого часу набула майже авантюрного присмаку завдяки провокативному трактуванню окремих „екзотичних місць” у листуванні Лесі Українки й Ольги Кобилянської з боку Соломії Павличко [8, 83–87]. Хоча її висновок можна назвати провокативно-поміркованим: „Листи були втіленням мрії про любов, яка не зреалізувалася в їхньому житті повною мірою. Лесбійською фантазією, для якої дають підстави й щоденники Кобилянської, і її попередні твори” [8, 86]. Якщо зважити, що це був час ламання радянських і пострадянських стереотипів у поглядах на літературних класиків, то виступ С. Павличко до певної міри відіграв позитивну роль. Мала рацію Н. Зборовська, яка твердила: „Механізм цієї провокації був очевидний: якщо у тоталітарному суспільстві сексуальність пригнічувалася і була приречена на замовчування, то розмова про неї стає ознакою радикального зсуву: удар наноситься по академічному літературознавстві” [3, 66].

Сьогодні я не маю на меті акцентувати увагу на цьому проблемному аспекті, тим більше, що вже з’явився ряд публікацій – Л. Мірошниченко [7], Н. Зборовської [3], Т. Гундорової [2], – у яких, як на мене, зроблена спроба врівноважити крайнощі трактувань. А їхні висновки при всій різноаспектності аргументацій майже тотожні. Так, Н. Зборовська твердить: „На

моє глибоке переконання, у стосунках Лесі Українки та Ольги Кобилянської проживається і переживається любов як пристрасть поетична, тобто у ній важливе саме бажання, а не його втілення, сама мрія (фантазія), а не реальна дійсність...” [3, 74]. Т. Гундорова називає взаємини Лесі Українки й Ольги Кобилянської „жіночим платонічним романом”, який треба розглядати „як терапію самотності жінки у патріархальній культурі” [2, 49], і при цьому робить висновок, що „обидві письменниці в їхньому листуванні *грал* певну романну роль, а саме – роль закоханих. Великою мірою вона була запозичена з т. зв. жіночої літератури” [2, 66].

У цілому приймаючи ці висновки, я також поділяю позицію В’ячеслава Медведя, який, зокрема, сказав: «Але мені здається, що й ті, хто розвінчують класиків у такий спосіб, тобто хочуть показати їх у всій різноманітності – як людей, як особистостей, – зняти ці іконостаси, зробити їх буденними людьми, і ті, хто захищають, кидаються на захист „батька Тараса”, не мають рації. Такі дискусії були би можливі, якби в суспільстві жила культурно-літературна аура будь-якого митця-класика, – сприйнята, повністю вивчена <...> а коли відсутні елементарні знання, і всі потирають рученята над якимись екзотичними місцями – це нецікаво» [6, 156]. Щодо другої його тези, то я б не був таким категоричним: «Так, з якоїсь причини Леся Українка знищила архів листів Кобилянської до себе – але чи це настільки промовистий факт? В мене є така мила підозра – попри толерантне ставлення до рас, націй і віросповідань, нацменшин і сексменшин, – що такі дискурси не стосуються мистецтва, естетики, філософії, бо за ними стоять винятково „ідеологічні розборки”, а відтак і суто круті професійні з’ясування» [6, 155]. Бо ця теза заперечує попередню, а отже знову зводить літературу до суто формального чинника, відкидаючи людський (первинний у своїй основі). Важливою у цьому контексті видається думка Г. Грабовича: „...Плетиво життя, інтер-суб’єктивності завжди стверджує свої закони ідентичності, тотожності і водночас межі відповідальності та містифікації. Момент

порядності не останній із них. Чи він стосується літератури? Гадаю, що так – адже вона також є виявом суспільного контексту, тільки вельми багатогранного та динамічного. Однозначно про це говорити важко, але враховувати цей контекст треба” [1, 30].

Тепер перейдемо до питання епістолярію письменниць. Можна говорити, що пощастило все-таки більше Лесі Українці. У найповнішому на сьогодні 12-томному Зібранні творів письменниці (1977–1979) листуванню відведено три останні томи (X–XII). Упорядник та автор приміток 10 тому В. Яременко розкрив історію збирання і публікації листів Лесі Українки, зокрема, зауважуючи, що її епістолярна спадщина „складає понад 750 листів, і можливості виявлення їх ще далеко не вичерпані” [10, X, 424]. На основі листа Лесі Українки до Олени Пчілки від 24 січня 1907 р. („я не люблю, щоб і конверти з моїх листів діставались у чужі руки”), В. Яременко робить висновок, „що вона взагалі не зберігала листів: будучи майже весь час у далеких подорожах і роз’їздах, часто змінювала місце проживання, свідомо не хотіла возити їх із собою” [10, X, 426]. Думка упорядника цілком слушна, вона потребує лише деякого уточнення, адже на початку вересня 1911 року письменниця відіслала свій архів на зберігання сестрі Ользі* [12, XII, 359–361]. Це говорить про те, що якусь основну частину свого епістолярного архіву Леся Українка все-таки зберігала і турбувалася про його долю. 1981 року з’явилася монографія В. Святювця „Епістолярна спадщина Лесі Українки: Листи в контексті художньої творчості” [9], яка сьогодні є доброю основою для подальших досліджень цієї проблематики.

Найповніше видання доробку О. Кобилянської – це Твори в п’яти томах, у якому листи складають добру половину останнього тому. Упорядник та автор приміток Ф. Погребенник

* У цьому виданні опубліковано 58 листів Лесі Українки до Ольги Кобилянської.

відзначав: „Епістолярна спадщина письменниці представлена 216 листами до діячів української літератури <...>. В томі подаються лише листи, що мають важливе автобіографічне, історико-літературне чи громадсько-політичне значення” [4, V, 663, 664]. Надруковано тут і два збережені листи (другий без кінця) до Лесі Українки. Крім того, ще один лист Ольги Кобилянської і дві дописки (одна із них у поштовій листівці Василя Сімовича) надруковані у порівняно новому виданні листів із архіву Лесі Українки в Слов’янській бібліотеці у Празі [5]. Отож, маємо всього 61 лист письменниць (і дві дописки у поштових листівках), які охоплюють період від 20 травня 1899 року до 3 травня 1913 року (листи О. Кобилянської датуються відповідно 1 березня 1908 р., 22 грудня 1908 р. та 13 квітня 1912 р.; дописки – у поштових листівках Василя Сімовича від 12 лютого 1907 р. і Ольги Кобилянської від 8 травня 1907 р.).

Географія листів Лесі Українки надзвичайно широка: Берлін, Київ, Мінськ, Сан-Ремо, Цюрих, Тбілісі, Хельван, Севастополь, Мрамурове море. А між ними: Гадяч, Кимполунг, Вижниця, Жаб’є, Буркут, Довгопілля, Зелений Гай. Листи О. Кобилянської, як і дописки на поштових листівках, надіслані з Чернівців.

Перший поштовх до листування – *ЛІТЕРАТУРА*. Свого першого листа до О. Кобилянської Леся Українка передає через М. Павлика. Про загальний зміст вона говорить у листі до нього від 9, 10 травня 1899 року, надісланого із Берліна, де перебувала на лікуванні: „Дуже прошу, перешліть мого листа *п. Кобилянській*, Ви, певне, знаєте її адресу. Коли вона не має поняття, що я за одна, то не відмовте рекомендувати мене їй. Я вже давно слідкую за її літературним поступом, і вона мене дуже інтересує яко талан і яко людина” [11, XI, 104]. Тут потрібно нагадати, що вперше про Ольгу Кобилянську Леся Українка говорить у листі до того ж М. Павлика від 16 березня 1891 року [10, 80–82], а у листі до того ж адресата від 22 червня 1891 року вказує, що між нею і Кобилянською виникло бажання взаємного листування [10, 91], яке швидше за все не зреалізувалося через особливості способу життя Лесі Українки (маю на увазі її постійні роз’їзди,

пов'язані з хворобою). Цим пояснюється відкладання початку листування між обома письменницями на 8 років, а також той факт, що сама Леся Українка про ту першу спробу листування забула.

20 травня 1899 року Леся Українка відписує О. Кобилянській. „Шановна і дорога товаришко!” – це форма звертання перших листів; обговорення літературних тем і шляхів кожної із авторок є домінуючим на цьому етапі листування. Загальний висновок цих перших вражень-оцінок знаходимо у листі до М. Павлика від 7 червня 1899 р.: „Найкращий спосіб втримати Кобилянську при нашій літературі назавжди, не називати чужою, екзотичною квіткою, а признати за нею *почесне* місце в нашій літературі, на яке вона цілком заслуговує” [11, XI, 126]. Попри літературну, дається й психологічна автохарактеристика: „Я сама не дуже експансивна <...> – се не добре, але я нічого не можу проти сього, і Ви не беріть мені за зле, коли часом я здамся Вам не досить одвертою. Ніколи найближчі друзі не знали мене *всеї*, та я думаю, що се так і буде завжди” [11, XI, 120].

Композицію своїх листів Леся Українка розкриває О. Кобилянській (30 січня, 3 лютого 1900 р.): „Чи хто Вам пише такі листи, як я? Певне, ні, бо я вже прославилась далеко своїми листами, що в них ніколи нема того, що треба. Мама не раз сміється, що я пишу їх, певне, з високості неба чи зо дна моря, але не з сього світу. Часами вони подібні до рецензій, як от і сей: спочатку література, потім музика, а щоб докінчити рубрику, уміщу і драму” [11, XI, 162].

З кінця листопада 1900 р. листування між адресатками набуває більшої інтимності. Після звичного „Дорога моя товаришко!” зринає інша форма звертання: „Тепер, *liebe Ferne...*” (люба далека – *нім.*). Тематика листування фактично не змінюється, так само як і форма (композиційна побудова); більшої відвертості набувають сторінки особистого життя, інтимні враження і почування. Така форма спілкування можлива тоді, коли між адресатами встановлюються довірливі й приязні взаємини, особливо це посилюється після їхнього особистого

знайомства. Т. Гундорова стверджує: «Отож, дружбу-любов Лесі Українки з Кобилянською так само можна назвати „особливою”. І основним елементом цієї дружби ставала мова-як-творчість. Така мова мала ідеальний платонічно-еротичний підтекст» [2, 74].

Додаються сюди ще й особисті драматичні чинники: весною 1901 р. помирає С. Мержинський, яким опікувалася Леся Українка в останній період його життя, а О. Кобилянська пориває із О. Маковеем. Відголоси цієї драми відлунують ще й у листі до Лесі Українки, датованому 22 грудня 1908 р.: „Осип Маковей вбив в чорненькім віру до мужчин, і тепер він і Луцькому не вірить” [4, 603]. Має рацію Т. Гундорова, що „втрата любови склала тло, на якому зродилась довіра між двома жінками. Для Лесі Українки це також був початок нової дружби – з Климентом Квіткою, а для Кобилянської – підтвердження її самотности” [2, 60]. Справді, „втрата любови” послужила тлом для виникнення довіри, але сама потреба спілкування була спровокована психологічним відчуттям порожнечі-самоти, ініціатива тут належала саме Лесі Українці, для Ольги Кобилянської такі відчуття були перманентними (у листі до Стефаніка від 28 вересня 1898 року знаходимо такий запис: „П’ю туу глибоку тишину, що розкинулася по всіх алеях, здоровлю її! Відтак – самота, горда така і все однакова, злучається з тишиною, розпаношилася і знову мене приймає. Я рада тому” [4, 364]), й вона знаходила „хвилинну” розраду в спілкуванні зі спорідненими душами – Василем Стефаніком, Лесею Українкою, Петком Тодоровим, Христею Алчевською. Коли ж спілкування припинялося, а воно ставалося закономірно, це знала і передбачала сама Кобилянська (у листі до Осипа Маковея від 13 січня 1899 р. вона пише: „Він [Стефанік] ще тут, писав саме перед святами, се дивне, як він до мене прив’язаний <...>. Але прийде час, і він сам замовкне. Воно вже так буває” [4, 390]), тривали пошуки іншої людини, якій можна було би сповідатися і яку можна було би любити. Треба також відзначити, що Ольга Кобилянська прагнула знайти добру приятельку, з якою б могла

ділитися найінтимнішим, особливо це бажання посилилося після охолодження стосунків із Софією Морачевською. У листі до О. Маковея від 6 травня 1898 р. вона пише: «Я би так дуже хтіла мати тут лише *одну* значну жінку, дуже інтелігентну, з чуттям, і щоб була доброго серця і без „жовчі“, і приставати з нею. Лише одну-одніську. Я би все тутейше знайомство заміняла за ню. Але де я її найду. Де я її найду?» [4, 342]. Тому можна сказати, що зближення двох письменниць, двох жінок кассандрівської долі було визначеним і закономірним.

Літературні спостереження у Лесі Українки як завжди гострі й іронічні: «У нас писатель, коли хоче, аби про нього більше говорили, то мусить вмерти, тоді його з великим гуком поховують і почнуть писати по всіх усядах, що „вся Україна плаче“ за своєю славною дитиною і т. і.» [11, XI, 199]. Тут же письменниця наголошує, що першорядною справою вважає для себе поезію, а не критичну діяльність.

Зима і весна 1901 р. – найтяжчі для Лесі Українки. Після смерті С. Мержинського вона прагне відпочинку й у листі до О. Кобилянської від 25 березня 1901 р. повідомляє: „Я страшно втомлена фізично і морально і, здається, спала б без кінця, однак спати багато не можу, тільки лежу часами по цілих днях. Але єсть у мене ще одно бажання, таки справжнє, виразне бажання, се поїхати до Вас на зелену Буковину. Мені хочеться Ваших тихих речей, Ваших лагідних поглядів, Вашої ще не чуваної для мене музики, мене ваблять Ваші незнані, а вже милі гори і вся Ваша країна, що здавна мрією моєю стала” [11, XI, 216]. А вже 28 квітня, через два дні після приїзду, Леся Українка пише батькам про гарний прийом у Кобилянських, а також про зустрічі зі Стефаником та Маковеем [11, XI, 222–224].

Листування між письменницями у цей період найактивніше. Зростає також межа інтимності, вона переростає у платонічну форму любові (за Т. Гундоровою). А звертання „хтосічок біленький”, „хтосічок чорненький” стають домінуючими, незважаючи на деяку стилістичну неоковирність цих постійних називань у тексті листів („хтось когось дуже любить”, „хтось аж знов

починає вірити в „силу любові”», „хтось би так хотів до когось часто-часто писати...”, „хтось хоче, аби чийсь листи, коли вони вже не вміють розважати, то хоч би не журили когось дорогого” тощо). Головна інтрига листування між письменницями, незважаючи на платонічно-еротичний підтекст, – а це також викликано не тільки впливами „жіночої літератури” чи літературною грою (схильністю тієї ж О. Кобилянської до „форми розігрування”, яка виявиться у її стосунках з людьми і пізніше, тим же О. Маковесем чи Х. Алчевською), але й культурою спілкування, характерною для тієї доби, – полягає не в цьому. Як інакше тоді можна сприйняти звертання молодого Франка до Павлика („мій коханий”) чи Стефаніка до Морачевського („мій любий”)? Не знаючи загальних правил епістолярної культури кінця XIX – початку XX ст., можна наробити ще й не таких „сміливих” висновків про „збоченецьку” натуру наших літературних класиків.

Леся Українка й Ольга Кобилянська – це два величезні пласти культури, які, незважаючи на певні відмінності у формуванні, становленні, розвитку, прагнули почути одна одну, зрозуміти („духовна міра порозуміння”, як це називає Т. Гундорова). Їхнє листування – це не міщанський спосіб життя, і не те, що стається зі всіма нами („У їхньому листуванні нема нічого такого, що не відбувалося би з нами”, – як максималістськи твердила мені одна молода літератка), – це той високий порив (прорив) думки, духу, завдяки якому витворюється культурна аура, культурний простір, без досягнення якого вважати себе причетними до цього простору є зухвальством. У цьому й полягає найголовніша інтрига листування Лесі Українки з Ольгою Кобилянською. Бо якщо ми не сприймаємо чи свідомо принижуюємо наших класиків, – це проблема аж ніяк не їхня. Їхній дух, їхня думка, їхнє живе слово залишаються для нащадків тим орієнтиром, тим ідеалом, утопічно-реальним прагненням любові, якого так бракує в сучасному суспільстві.

Література

1. Відповідь Григорія Грабовича (Дискусія із Оксаною Забужко) // Критика.– 1998.– Ч. 12.– С. 30.
2. Гундорова Т. *Femina melancholica*: Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської.– К.: Критика, 2002.– 272 с.
3. Зборовська Н. *Моя Леся Українка*: Есей.– Т.: Джура, 2002.– 228 с.
4. Кобилянська О. *Твори*: В 5 т.– К.: Держлітвидав України, 1963.– Т. 5.– С. 245–659.
5. „Листи так довго йдуть...”: Знадоби архіву Лесі Українки в Слов'янській бібліотеці у Празі / Упоряд., передм. та прим. С. Кочерги, післям. О. Сліпущо.– К.: Вид. центр „Просвіта”, 2003.– 308 с.
6. Медвідь В. „Україні бракує могутнього релігійного ордену, чогось на зразок інквізиції” (Інтерв'ю Михайла Бриниха) // Кур'єр Кривбасу.– 1999.– Берез.– № 111.– С. 156.
7. Мірошніченко Л. Чим яскравіше світло, тим глибша тінь (Над листами Лесі Українки до Ольги Кобилянської) // Київ. старовина.– 1997.– № 6.– С. 34–59.
8. Павличко С. *Дискурс модернізму в українській літературі*.– К.: Либідь, 1997.– С. 83–87.
9. Святовець В. Ф. *Епістолярна спадщина Лесі Українки: Листи в контексті художньої творчості*.– К.: Вища шк., 1981.– 183 с.
10. *Українка Леся*. Збір. тв.: У 12 т.– К.: Наук. думка, 1978.– Т. 10. *Листи (1876–1897)*.– 542 с.
11. *Українка Леся*. Збір. тв.: У 12 т.– К.: Наук. думка, 1978.– Т. 11. *Листи (1898–1902)*.– 479 с.
12. *Українка Леся*. Збір. тв.: У 12 т.– К.: Наук. думка, 1979.– Т. 12. *Листи (1903–1913)*.– 694 с.

Baran Y. Lesya Ukrainka and Olha Kobylyanska: The Dialogue of the Cultures (on the Material of the Correspondence of the Writers).

The “mental degree of comprehension” between the writers Lesya Ukrainka and Olha Kobylyanska is analyzed through their correspondence and general rules of epistolary culture in XIX – XXth centuries.

Key words: epistolary heritage, composition and subject of the correspondence, cultural space.